

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 10.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.125>

УДК 338.2

Д. О. Стеценко,

аспірант, кафедра економіки,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3788-2646>

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВ СВІТУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

D. Stetsenko

Postgraduate, Department of Economics,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC MODELS OF WORLD STATES AND PROSPECTS FOR UKRAINE

У статті здійснено комплексний аналіз соціально-економічних моделей держав світу, які формувалися під впливом історичних умов, геополітичних викликів та державної політики. Розглянуто основні підходи до класифікації країн світу, критерії та моделі економічних систем. Показано, що різні країни обирають власні шляхи економічного розвитку залежно від поєднання культурних традицій, інституційного середовища та рівня інтегрованості у світову економіку. Виокремлено три типові сучасні соціально-економічні моделі: держава загального добробуту (welfare state), неоліберальна

держава (neoliberal state), держава розвитку (developmental state), що відображають різні концепції поєднання ринку та державного регулювання. Порівняльний аналіз дозволив визначити ключові переваги та недоліки кожної з моделей. Welfare state забезпечує максимальну рівність населення та його безпеку, але обтяжує громадян високими податками на соціальні потреби та стримує економічний розвиток. Neoliberal state створює максимально вільний ринок для розвитку приватного бізнесу що призводить до значної соціальної нерівності. Developmental state концентрує політичну силу в одних руках і обирає пріоритетні галузі розвитку які максимально підтримуються державою. При цьому потреби населення, непріоритетні галузі економіки та демократичні інститути відсунуті на другий план і не мають значного впливу на процеси в державі. Аналіз проведено спираючись на історичний досвід країн чия економічна політика яскраво відповідала теоретичним аспектам соціально-економічних моделей. Визначено що напрям розвитку держави залежить від політичного рішення лідерів держави і полягає у ступені втручання держави в економіку, її соціальної орієнтації та організації господарства. Показано, що у сучасному світі «чистих» соціально-економічних моделей фактично не існує, кожна з них є гібридною. На основі узагальнення зарубіжного досвіду визначено напрями вдосконалення соціально-економічної моделі України, що потребує врахування внутрішніх умов, підвищення ефективності державного регулювання та посилення інноваційної складової. Підкреслено, що модернізація української моделі має спиратися на баланс між ринковими механізмами і соціальними гарантіями, що є запорукою стабільного та справедливого розвитку в умовах глобалізації.

The article presents a comprehensive analysis of the socio-economic models of world states, which have been shaped under the influence of historical conditions, geopolitical challenges, and state policies. The main approaches to classifying countries, as well as the criteria and models of economic systems, are

examined. It is shown that different countries choose their own paths of economic development depending on a combination of cultural traditions, institutional environment, and the degree of integration into the global economy. Three typical contemporary socio-economic models are highlighted: the welfare state, the neoliberal state, and the developmental state, reflecting different concepts of combining market mechanisms with state regulation. Comparative analysis allowed identifying the key advantages and disadvantages of each model. The welfare state provides maximum social equality and security for the population but burdens citizens with high taxes for social needs and constrains economic growth. The neoliberal state creates a maximally free market for private business development, which leads to significant social inequality. The developmental state concentrates political power in the hands of a few and selects priority sectors that receive maximal state support. At the same time, the needs of the population, non-priority sectors of the economy, and democratic institutions are deprioritized and have limited influence on state processes. The analysis is based on the historical experience of countries whose economic policies vividly corresponded to the theoretical aspects of socio-economic models. It is determined that a country's development direction depends on the political decisions of its leaders, specifically the degree of state intervention in the economy, its social orientation, and the organization of economic activity. It is shown that in the modern world, "pure" socio-economic models effectively do not exist; each model is hybrid in nature. Based on the generalization of foreign experience, directions for improving Ukraine's socio-economic model are outlined, requiring consideration of domestic conditions, enhanced efficiency of state regulation, and strengthening of the innovation component. It is emphasized that the modernization of Ukraine's model should rely on a balance between market mechanisms and social guarantees, which is a prerequisite for stable and equitable development in the context of globalization.

Ключові слова: соціально-економічні моделі; національна економіка; ринкова економіка; моделі розвитку; держава загального добробуту, неоліберальна держава, держава розвитку.

Keywords: socio-economic models; national economy; market economy; development models; welfare state, neoliberal state, developmental state.

Постановка проблеми. Розвиток держави та умови життя населення країни тісно пов'язані з функціонуванням соціально-економічної моделі держави. Складовими вибору моделі виступають як історичні передумови разом з геополітичними чинниками, так і державна політика що визначає стратегічні цілі та пріоритети розвитку держави. Зовнішні виклики змушують Україну розвиватися та вдосконалювати існуючу соціально-економічну модель. Аналіз сучасних соціально-економічних моделей та досвіду інших країн дозволить Україні обрати оптимальний шлях подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вибору, побудови та трансформації соціально-економічної моделі держави досліджені в багатьох наукових працях.

Серед закордонних науковців можна виділити: На-Joon Chang, який є критиком неоліберальної моделі [13], Joseph Stiglitz – прихильник держави загального добробуту [19], Мах Коч наполягає на необхідності адаптації соціальної держави до екологічних викликів [17], Siegwart Lindenberg проаналізував історичні етапи розвитку німецької соціально-орієнтованої моделі [5], Chalmers Johnson дослідив розвиток Японії та ввів поняття “developmental state” [15].

Серед українських вчених можна виділити С. Мочерного, О. Соскіна, В. Мямліна, які досліджували проблему вибору соціально-економічної моделі України [7]. А. Мейш та О. Матвійчук систематизували класифікацію критеріїв економічних систем [6], В. Романченко аналізував сучасні світові моделі та досліджував їх перспективи в Україні [8, 9], В. Сапич, Н. Сапич, М.

Сичевський, Л. Дейнеко, О. Кушніренко, Н. Вознесенська досліджували становлення національної моделі розвитку України [10, 11].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз існуючих соціально-економічних моделей в світі, висвітлення їх переваг та недоліків для визначення оптимального варіанту розвитку соціально-економічної моделі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок являє собою систему товарно-грошових відносин, що функціонує на основі попиту та пропозиції та відповідно до законів, норм, традицій і закономірностей, сформованих історично.

Сучасний ринок є регульованою системою економічних відносин між суб'єктами різних типів і форм власності з приводу купівлі товарів та послуг в масштабі як окремої країни, так і світового господарства.

Характерною рисою розвитку економічних систем сьогодення є глобалізація світового господарства та інтернаціоналізація відносин. Як результат зростає рівень відкритості національних господарств, а форми та методи державного регулювання економіки стандартизуються та уніфікуються.

Незважаючи на ці фактори, ринкові відносини в різних країнах мають суттєві відмінності. Існує декілька підходів до економічної типології країн світу.

Країни світу зазвичай класифікують за:

- рівнем доходу на душу населення (з високим доходом, вище середнього, нижче середнього, низьким);
- за статусом розвитку (розвинені та ті що розвиваються);
- за соціальними та інституційними критеріями (індекс людського розвитку, інституційна якість)
- комбінуванням ознак [18].

Вищевказані типології країн світу здебільшого базуються на порівнянні результатів, яких вони досягли в ході свого розвитку. А моделі економічних

систем країн світу, на відміну від них, характеризують не результати, а способи розвитку країн, у вигляді соціально-економічних механізмів що використовуються.

Економічні системи можна класифікувати за такими критеріями:

- залежно від ролі держави в господарській системі: «лібералізм» і «державний дирижізм»;

- за способом формування та використання національного багатства: природні багатства (природний капітал) та створені людиною багатства (матеріальний і нематеріальний капітал, створений працею людини);

- за інституційно-координаційним критерієм: системи, що ґрунтуються на ринковому ціноутворенні та системи, що ґрунтуються на централізованому плануванні;

- за критерієм ролі держави у вирішенні соціально-економічних проблем, перерозподілі доходів і багатства, усуненні бідності: ліберально орієнтовані та соціально орієнтовані;

- за стадією розвитку ринкових відносин виділяють моделі економіки «традиційного» типу, капіталізму (вільного, монополістичного, державно-монополістичного, змішаної економіки), які централізовано плануються та управляються;

- за соціально-економічним та техніко-технологічним рівнем розвитку виділяють національні економіки розвинуті, ті, що розвиваються, та перехідні;

- за домінуванням певних технологічних укладів виділяють доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні економіки;

- за структурою господарства розрізняють аграрно-індустріальні, індустріально-аграрні та постіндустріально-індустріально-аграрні економіки;

- за ресурсною ознакою виділяють трудо-, капітало- та наукоємні економіки;

- за ступенем інтеграції в світову господарську систему виділяють національні економіки закритого та відкритого типів;

- за регіональною та континентальною ознаками національні економіки об'єднуються з урахуванням розташування країн на конкретній території [6].

Економічна теорія виділяє чотири моделі економіки:

- традиційна модель економіки базується на класовому розподілі суспільства. Розподіл всіх благ провадиться з урахуванням класової належності. У цій моделі переважає сільське господарство з використанням низької продуктивності праці, практично відсутня промисловість, існують старі традиції та звичаї. Як правило, така модель використовується в слаборозвинених країнах;

- командно-адміністративна модель економіки спирається на державну власність з жорстким контролем за цінами та використанням державних коштів. Прикладом такої моделі є державний устрій СРСР;

- капіталістична чи ринкова модель економіки спирається на особисту вигоду. Неодмінна риса цієї моделі - невтручання держави в економіку та вільна конкуренція. Усі ресурси, гроші та результати фінансово-економічної діяльності вважаються приватною власністю;

- змішана модель економіки передбачає взаємодію державного впливу зі свободою економічної діяльності підприємців. Підприємці та наймані працівники можуть самостійно обирати сферу своєї діяльності та організацію для працевлаштування [7].

Враховуючи численні критерії розгляду економічних систем, можна чітко стверджувати, що моделі економіки існують не у чистому вигляді, а залежать від ступеня втручання держави, соціальною орієнтації та організації господарства.

Національна економіка є певною економічною системою країни в конкретних історичних умовах і тому варто розглядати її з точки зору соціально-економічної моделі.

Загалом, коли мова йде про «модель», то, як правило, під цим поняттям розуміють ендогенну структуру, складові частини якої так чи інакше взаємодіють або навіть обумовлюють одна одну. Таким чином, соціально-

економічною моделлю є система якісних і кількісних характеристик, що описують певний суспільний устрій в контексті взаємодії соціальних та економічних складових країни. Під соціально-економічною моделлю слід розуміти відносини власності, стан підприємництва та його інфраструктури, комплекс інститутів і механізмів, що визначають характер тієї чи іншої економічної і соціальної системи, а також форми і методи взаємодії держави, суспільства і приватного сектору для досягнення стратегічних цілей розвитку держави [8].

Якщо взяти до уваги всі перелічені критерії, то стає зрозумілим, що соціально-економічна модель будь-якої держави є основою діяльності суспільства і що існує надзвичайно багато різних шляхів економічного розвитку. Протягом історії розвитку людства відбувалось становлення та застосування різних моделей соціально економічного устрою суспільного життя, які визначали певну траєкторію розвитку держави та суспільства. Моделі розвитку національної економіки вирізняються за напрямками розвитку і будуються з урахуванням особливостей соціально-економічних умов країни, стану економіки; трансформаційних процесів; державного регулювання економіки; стратегій соціально-економічного розвитку; конкурентних переваг країни, її традицій. І лише умовно можна виокремити деякі з них як найбільш стійкі типи [6].

На початок XXI ст. сформувалася сукупність різних національних моделей економіки зі спільними ознаками. Базовими для них є ринкова система господарювання: всі ці моделі відображають поєднання державного регулювання і ринкових відносин. Але при цьому моделі відрізняються рівнем втручання (регулювання) держави у ринковий механізм саморегуляції та зобов'язаннями держави щодо реалізації її соціальних функцій. І тому серед всієї різноманітності соціально економічних моделей, попри певні відмінності в середині типових груп країн, можна узагальнити три типові сучасні соціально-економічні моделі: 1) держава загального добробуту або держава-благодійниця (welfare state); 2) неоліберальна держава (neoliberal

state) або мінімальна держава (minimal state); 3) держава розвитку (developmental state) [8].

Однією з основних соціально-економічних моделей ХХ ст. стала модель держави загального добробуту (welfare state). Людство завжди мріяло про справедливу державу, яка б забезпечувала гідний рівень життя всім громадянам. Так з'явилося поняття «соціальної держави», введене німецьким економістом Л. фон Штейном (1815-1890 рр.). На його думку, головні функції соціальної держави полягали у встановленні рівності і свободи, забезпечення знедоленим верствам населення гідного рівня життя й економічного та суспільного прогресу всіх громадян [5].

Ідеї соціальних реформ Л. фон Штейна знайшли втілення у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Під тиском робітників держава провела низку реформ для захисту інтересів бідних верств населення. Під час правління нацистів (1933-1945 рр.) ці інститути були скасовані.

Концепція «соціального ринкового господарства» була запропонована А. Мюллером-Армаком у роботі «Регулювання економіки й ринкового господарства» у 1947 році для характеристики форм переходу від мілітаристської фашистської економіки до мирної.

На його думку, «соціальне ринкове господарство – це соціально-економічний устрій, за якого цілеспрямовано організована економіка вільного ринку, що зберігається внаслідок регульованої системи конкуренції, надає більш надійну гарантію соціального прогресу – особливо тому, що соціальний прогрес на основі вільної системи, завдяки свідомій розробці заходів, що відповідають принципам вільного ринку, та перерозподілу доходів через державний бюджет, коли розвиток конкуренції формує економічну базу для соціальних заходів, може бути організованим більш ефективно» [5].

Суть «соціального ринкового господарства» полягає у синтезі між вільним і соціально-обов'язковим суспільним ладом, тобто у поєднанні принципу свободи ринку із принципом соціального вирівнювання. Під

соціальним вирівнюванням мається на увазі політика перерозподілу доходів за допомогою високих податків, соціальні виплати непрацевдатним і малозабезпеченим, надання пільг для нагромадження. Держава контролює дотримання «правил» вільної конкуренції і ціноутворення, проводить антимонопольну політику, гарантує та охороняє приватну власність, здійснює активну соціальну політику за допомогою системи соціального страхування та створення мережі об'єктів соціальної інфраструктури. Кінцевою метою побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки є згладжування негативних рис ринкового господарювання і забезпечення високого рівня добробуту для більшості членів суспільства [5].

Модель держави загального добробуту набула значного поширення у країнах західної та центральної Європи, набула дуже виразних рис у скандинавських країнах. Тому деякі дослідники називають цю модель «європейською», іноді розділяючи на «континентальну» (західноєвропейську, консервативну) та скандинавську (соціал-демократичну) модель. Іноді через суттєві успіхи цієї моделі у Швеції під час тривалого перебування соціал-демократів при владі таку модель у чистому вигляді називають «шведською моделлю» [8].

Німецька модель втілена у реформах Л. Ерхарда у післявоєнній Німеччині. На думку більшості політиків і економістів, тільки державне регулювання економіки було здатне вберегти німецьке суспільство від катастрофи. Але Л. Ерхард бачив майбутній розвиток у вигляді ринкової системи. Він вважав, що підвищення купівельної спроможності населення стимулює виробництво і продуктивність праці. У 50-х роках ХХ ст. під контролем держави залишилися тільки ціни на товари першої необхідності, житло і комунальний транспорт.

Міністерство економіки розробило спеціальну програму ефективного залучення інвестицій у хімічні, металургійні, машинобудівні та електротехнічні підприємства. З їхнім розвитком запрацювали легка і переробна промисловість, з'явився стимул для малого і середнього бізнесу.

Уряд особливо заохочував експортно-орієнтовані підприємства за рахунок прямого фінансування, взяття на себе частини ризику по торговим операціям і податкових пільг. Експорт став одним з головних факторів економічного зростання і сприяв збільшенню золотих і валютних запасів країни.

Поступово укорінилися нові відносини між підприємцями і найманими робітниками. Була створена система заохочення працівників за рахунок збільшення прибутку. У квітні 1951 р. Бундестаг прийняв закон про участь робітників в управлінні підприємством. Л. Ерхард наголошував на тому, що населення тільки тоді стане впевненим у житті, коли відчує себе власником. Формувалася суспільна думка, згідно з якою німці є працелюбними, діловими та організованими громадянами. Вони вміють рахувати гроші, а уряд зробить все можливе, щоб заохотити нагромадження власності

Л. Ерхард ввів поняття «добробуту для всіх». Він вважав, що соціальне ринкове господарство, заохочуючи конкуренцію і створюючи різноманітні товари і послуги, одночасно утримує ринок у певних межах і зменшує його негативний вплив на малозахищені верстви населення.

У 80-90 рр. ХХ ст. модель «соціально-орієнтованого ринкового господарства» зазнала певних випробувань. Соціальні витрати державного бюджету сягнули 60 %, що, на думку неоліберальних економістів, призвело до зростання інфляції і безробіття. Крім того, додалися і демографічні проблеми: старіння нації та низька народжуваність [5].

Термін «шведська економічна модель» з'явився у наукових публікаціях наприкінці 60-х років ХХ ст., коли іноземні спостерігачі та дослідники почали відмічати вдале поєднання в країні швидкого економічного зростання та відносної соціальної безконфліктності у суспільстві. Шведська модель отримала назву «демократичний соціалізм», бо, з одного боку, вона базувалася на збереженні ринкової економіки з приватною власністю (понад 90% підприємств країни належить приватним власникам), з іншого – на соціалізації сфери розподілу національного доходу через використання податково-трансфертного механізму. Прем'єр-міністр Швеції П. Ерландер

визначив головний принцип соціально-економічної політики Швеції так: «Людина повинна мати можливість використовувати свої здібності для іншого, ніж боротьба за існування. Єдність мети, повага до ближнього, відчуття причетності до загальних цілей і завдань, вплив на життя суспільства так само важливі для існування людини, як і зростання матеріального добробуту».

Згідно з ідеологією шведів держава поступово стає все більш демократичною, низка її функцій відмирає і відбувається процес зближення класів. Кожен громадянин має рівні можливості в політичному, економічному і культурному житті суспільства, яке спрямоване на розвиток особистості. Досягнення цієї рівності забезпечує держава через надання безкоштовних чи дешевих послуг у найбільш важливих сферах. Механізм державного втручання в економіку спрямовується на підтримку цін в аграрному секторі, досягнення повної зайнятості і побудову справедливої соціальної системи, яка включає в себе: страхування населення на випадок хвороби, безробіття, нещасних випадків на виробництві, безоплатну освіту і медичне обслуговування у формі обов'язкового медичного страхування [5].

Серед причин, що призвели до «втрати популярності» моделі держави загального добробуту дослідники вказують такі:

- 1) глобалізація. Вплив глобалізації на можливості здійснення самостійної політики урядом звужує масштаби реалізації політики загального добробуту у державі;

- 2) демографічний зсув. Старіння населення призводить до збільшення видатків на пенсійне забезпечення (криза солідарної системи пенсійної системи) та на медичне обслуговування населення (брак коштів у страховій медицині). Водночас зменшення кількості продуктивного населення призводить відповідно до зменшення відрахувань у відповідні соціальні фонди. Це передбачає збільшення відсотку видатків на підтримку системи соціального захисту;

3) соціальний зсув, що пов'язаний з глобальним трендом від солідарності до індивідуалізму. У розвинених країнах постійно зростає чисельність середнього класу з високим рівнем оплати праці. Представники цього класу не розглядають державу як безальтернативне джерело забезпечення соціального благополуччя, і тому намагаються знайти альтернативні та менш витратні джерела забезпечення власних соціальних потреб (приватні пенсійні фонди, приватна медицина). Через це виникає своєрідна закономірність: чим вище суспільний статус та доходи індивідуума, які забезпечує йому держава-благодійниця, тим менше він хоче бути пов'язаним з державою-благодійницею. Отримавши відповідні блага від держави, він намагається звільнитися від обов'язків перед нею, котра вимагає від нього допомоги менш успішним громадянам;

4) економічні причини. Серед економічних чинників, що зменшують привабливість цієї моделі є зростання видатків бюджету на соціальні потреби, яке вимагає збільшення податкових надходжень і не стимулює економіку та бізнес; недостатня економічна ефективність держави загального добробуту у розподілі добробуту; збільшення випадків «фіаско держави» через «занадто» активну участь держави у соціально економічних процесах; перерозподіл доходів як основний інструмент забезпечення соціальної справедливості в суспільстві;

5) інституційні причини. У суспільстві держави, що реалізує модель держави загального добробуту, виникають утриманські, патерналістські настрої, що в цілому погіршують економічну активність населення та бізнес-клімат у країні. Також у населення розвиваються завищені вимоги до соціального забезпечення [8].

Сучасна держава загального добробуту - це більше, ніж просто захисна мережа, що забезпечує мінімальні умови гідного життя. Традиційна держава загального добробуту була зосереджена на соціальному захисті - компенсації за провали ринку. Але сучасна держава загального добробуту є більш, ніж такою: вона також є системою захисту споживачів, інвесторів і працівників,

включаючи систему, що намагається підвищити конкурентоспроможність і прозорість ринків [19].

Іншою розповсюдженою соціально-економічною моделлю сьогодення є держава розвитку (developmental state).

На початку 1960-х років Е. Жагуарібе зазначив, що «основна теза девелопменталізму полягає в тому, що сприяння економічному розвитку та утвердження національної самобутності є двома взаємопов'язаними аспектами єдиного емансипаційного процесу».

Завдяки «національному девелопменталізму», який став усталеним терміном для позначення стратегії розвитку країни, бразильське суспільство успішно пододало патримоніальну державу, яка визначала політичну систему до 1930 року. Інші країни Латинської Америки, такі як Мексика та Аргентина, а також країни Східної Азії: Південна Корея, Тайвань, Сінгапур і Японія, також досягли зростання, спираючись на стратегію розвитку [15].

Характерною рисою моделі є активна економічна політика уряду, стимулювання економічного розвитку на противагу політики невтручання та тотального контролю економічної діяльності у тодішніх соціалістичних державах (СРСР, країни Варшавського договору, КНДР).

Через помітні результати економічного зростання цих країн деякі дослідники називають таку модель «азійською», хоча перші варіанти такої моделі втілювались у 30-50-х роках в країнах Латинської Америки (Бразилія, Аргентина) і вона була дуже розповсюджена серед нових незалежних країн Африки у 70-80-ті роки [9]. Природність даної моделі для «азійських» держав простежується у повному пріоритеті колективних національних інтересів над потребами окремої особи чи спільноти.

На початку 1980-х років Чалмерс Джонсон (1982), намагаючись зрозуміти надзвичайний економічний розвиток Японії, охарактеризував її як «державу розвитку» (developmental state) [15].

У своїх роботах (1982 і 1999) Чалмерс Джонсон визначив державу розвитку як таку, що:

- ставить економічний розвиток на перше місце серед пріоритетів;
- втручається в економіку не лише через регулювання, але й безпосередньо;
- має невелику, але висококваліфіковану публічну бюрократію, якій надано реальні повноваження, тоді як законодавча та судова гілки влади відіграють другорядну роль;
- контролює зовнішньоторговельні й фінансові рахунки, а отже й валютний курс;
- захищає вітчизняну обробну промисловість, зокрема від імпорту готової продукції;
- сприяє імпорту машин і обладнання;
- розділяє зовнішні технології (в яких має значну зацікавленість) та іноземний капітал (яким не зацікавлена);
- створює державні фінансові інституції;
- надає кредитні та фіскальні стимули, але завжди тимчасово, під постійним контролем;
- формує консолідований бюджет державних інвестицій;
- активно підтримує науку й технології;
- уникає надмірної деталізації в законодавстві, залишаючи підприємствам ініціативу, під гнучким і дискреційним керівництвом з боку публічної бюрократії [15].

Характерною для моделі розвитку є посилена економічна функція держави, яка, на відміну від держави загального добробуту, домінує над її соціальною функцією. Це виражається в тому, що в країнах, які використовують модель держави розвитку, увага уряду, як правило, зосереджена не на добробуті громадян і суспільних благах. Замість цього діяльність урядів спрямована на посилення економічного потенціалу держави, її відповідальності за створення промислової бази і конкурентоспроможної економіки, головним чином у відповідь на інтереси приватного капіталу в своїх країнах, а не у відповідь на право громадян на

зайнятість і гідну роботу. Історично модель «держави розвитку» часто була частиною прагнення нових незалежних країн до самоствердження: політично, як національні держави, та економічно, як учасників світового ринку. В окремих випадках, права людини в таких країнах ігнорувалися або навіть зневажалися [8].

Сьогодні, згідно критеріїв Брессер-Перейра держава розвитку вважається такою, якщо вона:

- 1) розглядає економічне зростання як головну мету;
- 2) помірковано втручається в ринкові процеси, плануючи діяльність неконкурентного сектора економіки та впроваджуючи стратегічну промислову політику;
- 3) проводить активну макроекономічну політику, стримуючи дефіцит бюджету та поточного рахунку платіжного балансу, а також забезпечуючи «правильний рівень» п'яти ключових макроекономічних цін (особливо валютного курсу);
- 4) спирається на політичну підтримку «коаліції розвитку», що складається з підприємців, працівників, державних службовців і представників колишнього панівного класу, які утримують політичну владу та поділяють національну стратегію розвитку. Ця коаліція протистоїть консервативній або ліберальній коаліції, яка формується з частин доіндустріального домінуючого класу, рентного капіталу та фінансових кіл.

Головним викликом для такої держави є здатність запобігти тому, щоб окремі посадовці переслідували власні інтереси [15].

Історія свідчить, що перехід від аграрного до індустріального суспільства неминуче передбачає наявність національного проекту розвитку.

Нині основна роль держави в економічній сфері полягає у створенні загальних умов, за яких компетентні підприємства всередині країни здатні конкурувати та мають мотивацію інвестувати. Це означає забезпечення оптимального рівня п'яти ключових макроекономічних цін - норми прибутку, відсоткової ставки, валютного курсу, рівня заробітної плати та

рівня інфляції, чого ринок самостійно забезпечити не може, про що свідчить повторювана цінова та фінансова нестабільність, характерна для нерегульованих ринків.

Окрім цього, держава повинна:

- планувати та частково інвестувати в інфраструктуру і базові галузі промисловості;
- реалізовувати стратегічну промислову політику;
- сприяти науково-технологічному розвитку;
- зменшувати економічну нерівність;
- захищати довкілля, яке є суспільним благом;
- а також гарантувати право власності та виконання контрактів [15].

Після завершення промислової революції держава поступово відступає від конкурентних галузей і частково - від неконкурентних, обмежуючи державні інвестиції приблизно до однієї п'ятої загального обсягу інвестицій, оскільки ринок краще здатний координувати діяльність у конкурентному середовищі.

Головною проблемою, з якою стикаються як розвиткові, так і ліберальні держави, є політична та економічна компетентність їхніх правителів.

Але модель «держави розвитку» має і свої недоліки, які пов'язані з домінуванням економічної функції держави та послабленням соціальної. Концентрація ресурсів держави та суспільства на економічному розвитку знекровлюють соціальний сектор, що веде до його занепаду. Передусім це відображається у понижених соціальних гарантіях та соціальних стандартах, що проявляється у суттєвому скороченні системи суспільного благополуччя: згортання системи загальнодоступної освіти та охорони здоров'я, відмова від допомоги по безробіттю та цілої сукупності соціальних послуг, а також у відсутності ефективної системи пенсійного забезпечення (турбота про літніх людей перебуває переважно на відповідальності ще достатньо розвинутої

сімейної солідарності). В окремих випадках реалізація моделі держави розвитку призводить до страшних соціальних катастроф: голодомору, насильницькому переселенню людей тощо. У системі оплати праці існує значна диференціація, яка зумовлена перерозподілом трудових ресурсів на стратегічні галузі; також відбувається значна міграція, яка зазвичай не стримується урядом: від села до міст, від неперіоритетних регіонів до регіонів, які мають стратегічне значення для економічного розвитку. Іншим прикладом домінування економічних інтересів держави над добробутом населення є переважно низькі заробітні плати порівняно з міжнародними стандартами, що забезпечує низьку собівартість виробництва та дозволяє посилювати конкурентні переваги країни на міжнародних ринках [8].

Останнім викликом для держави розвитку є перехід від моделі економічного зростання, що базується на використанні природних ресурсів, дешевої робочої сили та доступного капіталу, до моделі, зорієнтованої на підвищення продуктивності праці та впровадження інновацій. Така трансформація потребує створення якісної системи освіти, здатної стимулювати креативність, а також підтримувати науково-технічні прориви, які стають рушіями економічного зростання. Показовим у цьому контексті є приклад Сінгапуру, де з 1980-х років уряд активно сприяв формуванню середнього класу шляхом інвестування в освітню сферу: витрати на освіту сягали 12% державного бюджету [8]. Отже, науково-технічний прогрес та інноваційність виступають центральними пріоритетами у структурі моделі держави розвитку.

Останньою розповсюдженою соціально-економічною моделлю сьогодення є неоліберальна модель (neoliberal model).

Історично ця модель бере свій початок із концепції «невтручання» - економічної доктрини, відповідно до якої державне втручання в економіку має бути зведене до мінімуму. Первинно вона формувалась у рамках ідеї «ліберальної держави», що охоплювала не лише соціально-економічний устрій, а й, передусім, модель суспільно-політичної організації.

Головним її елементом є вільний та обов'язково висококонкурентний ринок, який є саморегульованим механізмом та який забезпечує за рахунок конкуренції та інновацій швидкі темпи економічного зростання, що є джерелом добробуту у суспільстві. Саме тому, деякі дослідники, зокрема Д. Стігліц, таку модель також називають «орієнтованою на ринок» (market oriented state) [19].

Неолібералізм, як артикульована відповідь буржуазного класу на труднощі розширення та накопичення капіталу, почав набирати силу у 1990-х роках на тлі глобалізації корпорацій. Останні використовували економічні переваги, які надавали окремі країни та регіони - нижчі податки й наявність великої робочої сили - щоб шукати нові можливості для максимізації прибутку [16].

Зазначимо, що модель неоліберальної держави використовують як розвинуті країни (США, Канада, Австралія, сучасна Японія), так і країни, що розвиваються (Чилі, Аргентина, Індонезія, Мексика тощо).

Теза лібералізації в умовах глобалізованого світу, яка проявляється у центральній ролі ринку поряд зі зниженням ролі держави як регулятора прав, породжує новий міжнародний поділ праці через дедалі більшу концентрацію капіталу в руках транснаціональних корпорацій, що має катастрофічні наслідки для праці.

Основні принципи неолібералізму:

- політика приватизації державних підприємств;
- вільний рух міжнародного капіталу та акцент на глобалізацію;
- економічна відкритість для транснаціональних компаній;
- відмова від економічного протекціонізму;
- зменшення бюрократії держави: спрощення законодавства й економічних правил для полегшення ведення господарської діяльності;
- скорочення розміру державного апарату з метою підвищення його ефективності;
- опозиція до податків і надмірних зборів;

- зростання виробництва як основна мета досягнення економічного розвитку;
- протидія контролю цін з боку держави - вважається, що закон попиту і пропозиції сам здатен регулювати ціни;
- економіка має ґрунтуватися на діяльності приватних підприємств [16].

Наслідки впровадження неоліберальної моделі в країнах, що розвиваються, є суперечливими. З одного боку, спостерігається покращення макроекономічних показників, зростання інвестиційної привабливості та легкості ведення бізнесу. З іншого, відсутні якісні зміни у розвитку: технологічний рівень виробництва часто залишається низьким або навіть знижується. Економічна стабільність таких країн значною мірою залежить від зовнішніх факторів - цін на сировину, доступу до кредитів, погодних умов. Соціальна ціна цієї моделі висока: зростає нерівність, поширюється бідність, деградує трудовий потенціал. Через це її інколи називають «периферійним капіталізмом», оскільки вона не забезпечує прориву до статусу розвиненої держави.

Яскравим прикладом наведеного є досвід Чилі у 1973-1990 рр., коли уряд активно слідував рекомендаціям групи неоліберальних технократів з Чикаго. «Чилійське диво» було пов'язане з макроекономічною стабілізацією та сталим зростанням ВВП, який став безпосередньо залежним від ціни на основний експортний товар - мідь. Досі мідна руда, рафінована та нерафінована мідь разом становлять близько 45 % чилійського експорту, в той час як лише 1% добутої міді використовується в кінцевій продукції, виробленій на території країни. На добробуті і життєвому рівні більшості населення країни позитивним чином вони не позначилися: понад 40 % чилійців жили за межею бідності; дохід 80 % чилійців не досягав середнього для країни рівня [8].

США - типовий приклад сучасної неоліберальної моделі. Їх економіка постіндустріальна, з домінуванням сфери послуг і високою часткою

інновацій. Водночас рівень соціальної нерівності залишається дуже високим. Через це модель зазнає критики з боку науковців і громадськості (Дж. Стігліц, Х. Чанг та ін.), які наголошують на «провалах ринку» та необхідності посилення соціальної політики [13, 19].

Сучасна трансформація неоліберальної моделі виявляється у поступовому включенні елементів держави загального добробуту - підтримки базової освіти, охорони здоров'я, соціального страхування. Це частково компенсує негативні ефекти, зокрема падіння сукупного попиту, що виникає через низькі доходи частини населення та зниження якості трудових ресурсів. Отже, формується ліберальний варіант держави добробуту, що підтверджує: у сучасному світі «чистих» соціально-економічних моделей фактично не існує, і кожна з них є гібридною.

У сучасній Україні співіснують елементи кількох моделей розвитку. З одного боку, ще зберігаються інститути та підходи, успадковані від радянської системи, зокрема механізми соціального захисту, вертикальна структура управління підприємствами, а також певні підходи до формування економічної політики. З іншого боку, країна поступово рухається до ринкової економіки, в основі якої лежать принципи неолібералізму.

Після здобуття незалежності України відбувається відхід від попередньої соціально-економічної моделі, яку можна визначити як «державний соціалізм», та здійснюються економічні перетворення, спрямовані на ринкову трансформацію усіх сфер господарського життя. З метою становлення сучасної ринкової системи господарювання майже усі роки незалежності України уряди використовували постулати неолібералізму. Тому реформування економіки України здійснювалось відповідно до концепції «вільного ринку», яка вимагала кардинального зниження ролі держави у господарській діяльності, скорочення соціальної відповідальності перед населенням, здійснення лібералізації цін та зовнішньоекономічних відносин, забезпечення умовної макроекономічної стабільності [9].

Неоліберальна політика в Україні охоплює масову приватизацію, лібералізацію цін і торгівлі, зняття валютних обмежень, свободу руху капіталу та трудових ресурсів, жорстку монетарну політику, скорочення державної підтримки науки та виробництва, комерціалізацію охорони здоров'я та освіти. До неоліберальних елементів також належить впровадження єдиної податкової ставки (плоскої шкали), що суперечить прогресивним підходам у більшості країн Заходу.

Як вже зазначалося, варіант неоліберальної моделі для слаборозвинутих країн називають «периферійний капіталізм» [9]. Модель периферійного капіталізму передбачає технологічну та економічну залежність від розвинених держав, орієнтацію на експорт сировини або продукції іноземних підприємств, локалізованих в країні, а також низький рівень соціального забезпечення. Така залежність ускладнює як економічну, так і політичну самостійність, фактично обмежуючи національний суверенітет.

Отже, у чинних умовах наявна модель нездатна забезпечити сталий розвиток України. Деякі українські дослідники вважають, нашій країні варто орієнтуватися на наздоганяючу модель розвитку, яка передбачає активну участь держави в інвестуванні в інновації та створенні власного високотехнологічного сектору. Згодом це дозволить перейти до соціально-орієнтованої економіки [9, 10].

Війна радикально змінює підхід до формування економічної політики. В умовах бойових дій та руйнування інфраструктури держава вимушено бере на себе більшу відповідальність за функціонування економіки, мобілізацію ресурсів, підтримку критичних галузей. Це створює умови для формування проактивної моделі держави розвитку. Війна фактично стимулює перегляд економічних пріоритетів і повернення до цільового державного втручання.

У повоєнний період особливої ваги набуде питання вибору пріоритетних секторів розвитку. З огляду на досвід країн, які успішно реалізували моделі держави розвитку (наприклад, Південна Корея чи

Сінгапур), в Україні доцільно зосередитися на таких напрямках, як оборонно-промисловий комплекс, енергетика (особливо відновлювана), ІТ-сектор, машинобудування, біотехнології та аграрні технології. Саме ці галузі здатні забезпечити високу додану вартість, стійкий експортний потенціал і водночас - модернізацію економіки.

Державна підтримка має бути комплексною: не лише фінансовою, а й інституційною - через створення сприятливих умов для інвестицій, розвиток людського капіталу, модернізацію освіти та наукових досліджень. Успішна реалізація цієї політики дозволить Україні вийти за межі периферійної моделі та забезпечити стійке економічне зростання у довгостроковій перспективі.

Висновки. Соціально-економічна модель країни формується під впливом поєднання багатьох набутих та історичних факторів (природно-кліматичних, географічних, історичних, соціокультурних та ін.) з соціально-економічною політикою держави.

Саме політичне рішення лідерів держави щодо подальшого напрямку розвитку держави: ступінь втручання держави в економіку, її соціальна орієнтації та організації господарства, є тим фактором, що дозволяє країні зробити ривок і перейти від однієї соціально-економічної моделі на іншу з позитивним результатом.

Сьогодні можна виокремити три типові сучасні соціально-економічні моделі: держава загального добробуту (welfare state), неоліберальна держава (neoliberal state), держава розвитку (developmental state).

Держава загального добробуту є характерною моделлю країн Європи та Скандинавії. Вона забезпечує максимальну рівність населення та його безпеку, але обтяжує громадян високими податками на соціальні потреби та стримує економічний розвиток

Неоліберальна держава є характерною моделлю для країн Південної Америки та США. Прибираючи ринкові бар'єри, вона максимізує обсяг торгівлі, але при цьому абсолютно не зважає на соціальні проблеми та призводить до катастрофічної нерівності населення.

Держава розвитку характерна для країн Азії. Цій системі характерна сильна позиція влади в державі, що забезпечує планування і виконання економічної стратегії щодо пріоритетних галузей розвитку на роки вперед. При цьому соціальні питання населення підтримуються, але відходять на другий план.

Соціально-економічна модель України з часів проголошення незалежності є комбінацією залишку державного соціалізму та неоліберальної держави. Характерним є бажання країни балансувати соціальну підтримку громадян та намагання надати можливість вільних умов розвитку економіки, чому заважає олігархічний монополізм у багатьох ключових галузях.

Наразі Україна є країною, що відстає у науково-технічному прогресі та експортує переважно необроблену сировину.

Агресія російської федерації проти України визначає життєву необхідність модернізації та технологічного розвитку галузі військових технологій, що може слугувати тим самим трампліном, який дозволить Україні впровадити елементи моделі держави розвитку і розвинути актуальні та перспективні галузі економіки, як це зробили «азійські тигри» у ХХ сторіччі.

Література

1. Дідківська Л. Еволюція англосаксонської моделі економіки: соціальний вимір. *Grail of Science*. 2023. Вип. 25. С. 29–33. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.001>.
2. Кахович О. О., Южека Р. С. Особливості державного регулювання економіки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 119–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_19.
3. Коваль О., Міхно І. Еволюція моделі ринкової економіки України в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*.

Економічні науки. 2023. № 5(322). С. 83–88. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-12>.

4. Ковний Ю. Є. Особливості процесу державного регулювання економіки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.4. С. 233–239.

5. Мекшун Л. М. Німецька та шведська моделі побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2014. № 3(23). С. 31–37.

6. Мейш А. В., Матвійчук О. В. Моделі та типи національних економік. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 4(1). С. 132–135. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2019-272-4-1-132-135>.

7. Мямлін В. Моделі національних економічних систем найбільш успішних країн світу: критичний аналіз та висновки. *Review of Transport Economics and Management*. 2024. № 10(26). С. 307–322. DOI: <https://doi.org/10.15802/rtem2023/296401>.

8. Романченко В. Б. Порівняльний аналіз сучасних соціально-економічних моделей держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 20. С. 186–199.

9. Романченко В. Б. Сучасна соціально-економічна модель України: її головні ознаки, результати впровадження, доцільність змінення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 23. С. 144–150. DOI: [10.32702/2306-6814.2020.23.144](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.23.144).

10. Сапич В. І., Сапич Н. М. Становлення національної моделі економічного розвитку України. *Механізм регулювання економіки*. 2013. № 1. С. 78–87.

11. Сичевський М., Дейнеко Л., Кушніренко О., Вознесенська Н. Сучасні моделі соціально-економічного прогресу і сталий розвиток продовольчої системи. *Продовольчі ресурси*. 2022. № 10(18). С. 193–206. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-19>.

12. Ушкаленко І., Зелінська Ю. Модель розвитку економіки України на прикладі Швейцарії. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2017. Вип. 38. С. 174–178.
13. Чанг Х. Ю. 23 прихованих факти про капіталізм. Київ: Наш Формат, 2018. 296 с.
14. Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_8.
15. Bresser-Pereira L. C. Models of developmental state. *CEPAL Review*. 2019, vol. 128. P. 35–47.
16. Fabiane Santana Previtali, Cílon César Fagiani, and Carlos Lucena. The Welfare State Decline and the Rise of Neoliberalism since the 1980s: Some Approaches between Latin America’s Core and Peripheral Countries. *Zapruder World: An International Journal for the History of Social Conflict*. 2016, vol. 3. doi:10.21431/Z3NP4C
17. Koch, M. Sustainable Welfare, degrowth and eco-social policies in Europe, *Social Policy in the European Union: State of Play*. 2018. P. 35-50.
18. Nielsen, L. Classification of Countries Based on Their Level of Development: How it is Done and How it Could be Done, *IMF Working Paper*. 2011, WP/11/31.
19. Stiglitz, J. E. The Welfare State in the Twenty_First Century. *Roosevelt Institute*. 2017. URL: <https://rooseveltinstitute.org/wp-content/uploads/2020/07/RI-Welfare-State-21st-Century-201706.pdf> (дата звернення: 29.05.2025).

References

1. Didkivska, L. (2023), “Evolution of the Anglo-Saxon model of economy: social dimension”, *Grail of Science*, vol. 25, pp. 29–33. doi: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.001>

2. Kakhovych, O. and Yuzheka, R. (2015), “Features of state regulation of economy”, *Aktualni problemy derzhavy i prava*, vol. 75, pp. 119–126, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_19 (Accessed 10 Sept 2025).
3. Koval, O. and Mikhno, I. (2023), “Evolution of the model of market economy of Ukraine in modern conditions”, *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 5(322), pp. 83–88. doi: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-12>
4. Kovnyi, Yu. (2013), “Features of the process of state regulation of economy”, *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 23.4, pp. 233–239.
5. Mekshun, L. (2014), “German and Swedish models of building a socially oriented market economy”, *Naukovyi visnyk ChDIEU*, vol. 3(23), pp. 31–37.
6. Meish, A. and Matviichuk, O. (2019), “Models and types of national economies”, *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 4(1), pp. 132–135. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2019-272-4-1-132-135>
7. Myamlin, V. (2024), “Models of national economic systems of the most successful countries of the world: critical analysis and conclusions”, *Review of Transport Economics and Management*, vol. 10(26), pp. 307–322. <https://doi.org/10.15802/rtem2023/296401>
8. Romanchenko, V. (2023), “Comparative analysis of modern socio-economic models of the state”, *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 20, pp. 186–199.
9. Romanchenko, V. (2020), “Modern socio-economic model of Ukraine: its main features, results of implementation, expediency of changes”, *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 144–150. doi: 10.32702/2306-6814.2020.23.144.
10. Sapych, V. and Sapych, N. (2013), “Formation of the national model of economic development of Ukraine”, *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, vol. 1, pp. 78–87.

11. Sychevskiy, M. Deineko, L. Kushnirenko, O. and Voznesenska, N. (2022), “Modern models of socio-economic progress and sustainable development of the food system”, *Prodovolchi resursy*, vol. 10(18), pp. 193–206. doi: <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-19>
12. Ushkalenko, I. and Zelinska, Yu. (2017), “Model of economic development of Ukraine on the example of Switzerland”, *Formuvannia rynkovoï ekonomiky v Ukraini*, vol. 38, pp. 174–178.
13. Chang, H. (2018), *23 prykhovanykh fakty pro kapitalizm* [23 Things They Don't Tell You About Capitalism], Nash Format, Kyiv, Ukraine.
14. Chechel, O. (2014), “Principles and mechanism of state regulation of economy”, *Demokratychnе vriaduvannia*, vol. 13, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_8 (Accessed 10 Sept 2025).
15. Bresser-Pereira, L.C (2019), “Models of developmental state”, *CEPAL Review*, vol. 128, pp. 35–47.
16. Previtali, F.S. Fagiani, C.C. and Lucena, C. (2016), “The welfare state decline and the rise of neoliberalism since the 1980s: Some approaches between Latin America's core and peripheral countries”, *Zapruder World: An International Journal for the History of Social Conflict*, vol. 3. doi:10.21431/Z3NP4C.
17. Koch, M. (2018), “Sustainable welfare, degrowth and eco-social policies in Europe”, *Social Policy in the European Union: State of Play*, pp. 35–50.
18. Nielsen, L. (2011), *Classification of countries based on their level of development: How it is done and how it could be done*, IMF Working Paper WP/11/31, International Monetary Fund, Washington, D.C., USA.
19. Stiglitz, J.E. (2017), “The welfare state in the twenty-first century”, *Roosevelt Institute*, available at: <https://rooseveltinstitute.org/wp-content/uploads/2020> (Accessed 10 Sept 2025).

Стаття надійшла до редакції 19.09.2025 р.